

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д.с.н. Елка Тодорова, катедра „Социология“, Общикономически факултет, УНСС, София.

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по научна специалност „Социология“, професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата“

Автор на дисертационния труд: Диляна Георгиева Керанова

Тема на дисертационния труд: „Социално конструиране на пространства: отхвърляне и признаване“

Научен ръководител: доц. д.с.н. Добринка Пейчева

1. Информация за дисертанта

Диляна Георгиева Керанова има магистърска степен по социология от Югозападен университет „Неофит Рилски“ (2011г). От 2012 г. е зачислена като задочен докторант по социология към катедра „Социология“ при Философски факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“ - Благоевград със заповед № 152 от 22.02.2012 г. Положила и е взела с обща оценка 5.80 всички изискуемите изпити. Отчислена е с право на за щита на 20 февруари 2016 г. На заседание на катедра „Социология“ от 15 септември 2016 г. е проведена успешна вътрешна защита. Насочена е към защита на дисертацията пред научно жури и е издадена съответна заповед от 19 септември 2016 г.

От 2013 г. Диляна Георгиева Керанова работи като хоноруван асистент към катедра „Социология“ на ЮЗУ, а от ноември 2014 г. и като щатен асистент. Води семинарни упражнения към различни социологически дисциплини, преподавани в ЮЗУ; участник е в изследователски екипи към Ноу-Хау център за алтернативни грижи за деца към НБУ и е преминала курсове за обучение за изследователска и практическа работа в областта на политиките към деца и семейства; има дълга практика като работещ в НПО сектора за превантивни здравни дейности и определен изследователски опит като член на работни колективи, разработващи научни проекти и възглавявани от изтъкнати социални изследователи.

1. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Представеният дисертационен труд е в обем 171 страници. Структуриран е в две глави и съдържа увод и заключение. Представена е използвана литература от 154 заглавия, от

които 118 литературни източници (в т.ч. 16 на английски език) и 36 източници, отразяващи закони, стратегии, методики, наръчници и други нормативни документи на международни организации, национални ведомства и неправителствени структури.

Дисертационният труд представлява самостоятелно и обхватно изследване на един изключително актуален за България и света проблем - кой е моделът, който обществата трябва да развият, за да осигурят възможно най-добра социализация на своите граждани, изведени по една или друга причина извън биологичната семейна институция.

Авторът тръгва от анализ на ретроспективните и теоретико-методологични измерения на политиките за институционална грижа за децата в България, проследявайки основно процеса на деинституционализация. Това дава възможност положението на децата, лишени от родителска грижа да се види, интерпретира и осмисли като следствие от динамиката на връзките между наличните социокултурни реалности и нормативните модели на поведение. Проведеният изключително интересен социологически и социалнопсихологически анализ на социалното пространство на Аз-конструкцията, разгърнат по оста: „признаване-отхвърляне“ на свой ред допълва и обогатява картината на системната грижа за закрила на децата, съдържателно описана от институционалната грижа и процесът на деинституционализация. Като цяло изследването анализира детайлно ситуацията в България по отношение на дългия и сложен процес на утвърждаване на деинституционализацията при отглеждане на деца, лишени от родителски грижи.

Основната изследователска теза, цел и седем задачи са формулирани ясно и логично. Обектът на изследване – децата, лишени от родителска грижа и предметът на изследване – съвкупността от нагласи към тях, опосредствани от промените в социалната и политическа среда, заменили институционалната с деинституционална насока, са точно определени и социологически коректно анализирани. Изборът на методи като контент анализ на тематични текстове, индивидуална пряка анкета и анкета с ключови представители от професионалната общност, извършени в два последователни времеви отрязъци разкрива отлични познания в методологичен план и определен изследователски професионализъм.

По същество в първата глава се анализира съдържанието на процесите на институционална грижа и деинституционализация в България като се следва хронологията на промяна в нормативната уредба и държавната политика от 90 г. на

миналия век досега. Като се спира на същностните характеристики на институционалната грижа и на предизвикателствата, засягащи процеса на деинституционализация, авторът правилно определя, че деинституционализацията представлява действена политика, която се утвърждава у нас едва след 2009г. с влизане в сила на Закона за закрила на детето, на Националната стратегия и Плана за действието ѝ от 2010 г. и най-вече с реализирането на четирите основни проекти, финансирани по европейски програми - „Детство за всички”, „Посока семейство”, „Приеми ме” и проекта за деинституционализация на деца от 3 до 18 г. В същата глава се въвеждат конструктите „отхвърляне“ и „приемане“ като описателни единици за постигнат успех на процеса на деинституционализация.

Втората глава представя емпирични резултати от изследването на нагласите към децата, лишени от родителски грижи, нагласите към институционалните грижи въобще и нагласите към извършващия се процес на деинституционализация у нас. Информацията е набира на от няколко различни източника и в един по-широк план цели да „сблъска“ или „натрупа“ разнообразни интерпретации, за да се подчертаят по ясно социалните предизвикателства, свързани с деинституционализацията – необходимостта от промяна на социалните нагласи, необходимостта от развитие на общностни сили за приемане на новите членове на общността, разглеждани все още като „външни“, необходимостта от създаване на превантивни ресурси в общността, за ограничаване на случаите на изоставяне на деца и т.н.

Като обединяващ механизъм за интерпретация на резултатите или като координираща система на отделните интерпретации, дисертантът предлага модела „прозорец на Джохари“, широко известен в специализираната социалнопсихологическа литература като практически инструмент за определяне на самосъзнанието на хората в релацията личност – група (както впрочем и за определяне на междугруповите отношения).

Изборът на този модел за нуждите на конкретния дисертационен труд според мен представлява истинска „находка“. Доколкото ми е известно този модел не е бил използван като интерпретативен познавателен конструкт за нуждите на конструктивен социологически анализ. Обикновено с него се описва вида и характера на настъпила промяна при усвояване на т.нар. меки умения или отчитане на ефекта на тренингови програми, насочени към промяна на поведението в посока на повече емпатия, сътрудничество, вътрешногруппова сплотеност или междуличностно доверие. В дадения случай авторът концептуализира прозореца на Джохари в контекста на социологията

като го определя като вид „идеален тип”, подпомагащ Веберианския „verstehen” анализ. По такъв начин авторът избира в „публичния“ квадрант за представи медийната интерпретация или публичният образ на децата, настанени в специализирана институция; в „частния“ квадрант – експертната визия за институционалната грижа, деинституционализацията и визията за децата, лишени от родителска грижа от страна представена от ключови респонденти от държавния и неправителствен сектор и от преподаватели по социални дейности във висши учебни заведения. В квадранта „сляпо петно“ се разглеждат обществените нагласи за децата от социалните домове, институционалната грижа и процеса на деинституционализация; и накрая в квадранта „неосъзнавано“ е представена социологическата трактовка на процесите на познание, разбрани като взаимодействие на конструирани смислови структури.

Действително, необходимо е наличието не само на творческо въображение, но и на свободно изследователско мислене, за да се излезе отвъд психологическите интерпретации, характерни за трудовете, в които се работи с модела на прозореца на Джохари и последния се определи и използва като структурносоциологически инструмент. В настоящия дисертационен труд *Аз-ът и Другите*, вътрешната и външната групи, отделните части на прозореца - арената, сляпото петно, фасадата, непознатото са представени като интерпретации на различни агенти, все заинтересовани лица, участващи в изграждането и разграждането на институцията „обществена грижа за децата, лишени от родителска грижа“, с изключение на самите субекти – децата, лишени от родителска грижа. Така се налага усещането, че всъщност се предлага нов модел, формално провокиран от класическия модел на прозореца на Джохари. В него, макар и виртуално се репрезентира цялостната социална представа за грижата към деца, лишени от родители, видяна като обществена грижа за непълнолетни граждани. Целта е да се постигне единомислие и да се интегрира именно общностно отговорната и толерантна деинституционализирана среда. Такава до голяма степен се оказва визията в идеален план на анкетираните лица и този модел, според резултатите от анкетните проучвания е на път да се наложи, доколкото осигуря възможно най-добрата социализация на децата, изведени по една или друга причина извън биологичната семейна институция.

Като защитават тезата за силата, психологическата защита и преди всичко за социалната роля на създаване на макар и "квази" биологични семейства вместо съществуващите практики на отглеждане на деца в институции; като застават зад

професионалните центрове и защитените жилища, зад осиновителските и приемните семейства, участниците в анкетните проучвания категорично демонстрират преосмисляне и положителна промяна в нагласата към разглеждания проблем. Те директно поставят детето в центъра на дискурса, определяйки съпреживяването, благородството и желанието на подобряване живота на децата като основни мотиви за своята поддръжка. Виждат децентрализацията на социалните услуги за грижа като основен административен проблем, а приемането на „различието“, на „другостта“ - като необходим социализационен механизъм.

Всички тези резултати, получени в изследването на Диляна Керанова ми дават основание да приема, че на нашето внимание е предложена сериозна аналитична разработка на актуален социален проблем, който все още търси своето окончателно разрешение, но на който сериозно се обръща внимание както се вижда от настоящия дисертационен труд. С прецизното проучване на съдържанието на нагласите към проблема „деца, лишени от родителска грижа“ и с коректното описание на процеса на деинституционализация у нас, както и с ясно заявената и защитена теза, че нагласите проецират дихотомията „отхвърляне или признаване“ авторът несъмнено допринася за по-точното осмисляне на теоретичната и практическа аргументация на политиката за защита правата на децата на отглеждане от общността и семейството.

В заключението на докторантския труд чуваме отново „гласът на автора“, разсъждаващ върху необходимостта, институционалната грижа, от пространство на социално изключване да се превърне в ефективна социализационна, интеграционна и социалновключваща сила. Процес, който включва трансформиране на политиките за детето и грижата за него по пътя на интегриране на категорията признаване, преди всичко на централната роля на детето, на социалното му включване и на формирането на общи ценности и убеждения за общностна и семейна социализация.

3. Оценка на научните и научно-приложните приноси

Докторантският труд има добра структура, с ясно изведени тези. Експлицитно са дадени изходните предпоставки и понятия, както и някои връзки между тях. Добре формулирани са задачите и ясно са изведени резултатите от анализа на данните в отделните изследвания. Езикът е ясен, тезите – разбираеми. Използван е разнообразен емпиричен материал (постигнат с различни изследователски методи за набиране на информация като анкета, контент анализ, сравнителен анализ). Определен научно-приложен принос представлява разработеният модел за

свързване на интерпретациите на заинтересовани страни по определен проблем, повлиян от модела на прозореца на Джохари.

4. Оценка на автореферата

Авторефератът към дисертационния труд е оформен съгласно изискванията, и отразява в стегнат вид целите, задачите, използваните методи, резултатите и направените изводи и обобщения, както и научните приноси.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Авторът се представя със 7 публикации по темата на докторантския труд, които представляват статии в научни списания и научни сборници. Както броя, така и заявената в заглавието им проблематика отговаря на темата на дисертационния труд.

6. Бележки, препоръки, въпроси

Нямам забележки по същество към дисертационния труд, тъй като докторантката се е съобразила в значителна степен с направените от мен препоръки и бележки, направени при подготовка на анкетната карта. Имам в същото време въпроси, на които предлагам докторантката да отговори в хода на публичната защита на дисертационния труд:

1. Трудът заявява претенция за разкриване на социологическите измерения на проблема за грижата за децата, лишени от родителски подкрепа. В дисертационния труд действително се споменава, че проблемът търси своето решение в интердисциплинарността. Би ли могла докторантката по-твърдо да защити тезата, че предложените в труда измерения са преди всичко социологически, а не например социалнопсихологически?
2. В дисертационния труд на стр.120 се казва, че в проучването на НЦИОМ по отношение на обществено мнение за децата, лишени от родителски грижи, на въпроса «Кой според вас трябва да се грижи за децата, които са изоставени от родителите им?» не са зададени категориите «общество» и «религиозни институции». Как би защитила дисертантката включването на горните две категории в своята анкетна карта, т.е. каква дефиниция дава на двете категории «държава» и «общество», както и би ли посочила поне една европейска държава, в която религиозна институция поема основната грижа за деца, лишени от родителска грижа?

3. Какво е виждането на докторантката за влиянието на културата в процеса на деинституционализация, например забавя ли се или се стимулира този процес от семейно-центрираната българска култура? Запозната ли е докторантката със ситуацията по деинституционализацията на деца, лишени от родителска грижа в други източноевропейски страни, какви са темповете на успеха там? Съизмерима ли е ситуацията у нас с тази в други със сходни проблеми?

7. Заключение

Докторантският труд представлява завършена индивидуална работа по проблеми на оценка на институционализацията, деинституционализацията и промяната в нагласите към грижата на деца, лишени от родители. Поставените от докторантката цели и задачи за социално конструиране на пространствата на отхвърлянето на институционализацията и признаването на деинституционализацията като процес за издигане ролята на детето в центъра на обществения интерес, са постигнати. Доказателствената аргументация е убедителна.

Като имам предвид всичко изложено дотук за представения дисертационен труд и фактът, че докторантката Диляна Георгиева Керанова отговаря на всички процедурни изисквания, посочени в ЗРАСРБ за присъждането на ОНС „доктор“, препоръчвам на членовете на уважаемото научно жури, единодушно да присъдят образователната и научна степен „доктор по социология“ шифър 05.11.01. на докторантката Диляна Георгиева Керанова за дисертационния труд „Социално конструиране на пространства: отхвърляне и признаване“.

05.10.2016 г.

Рецензент:

(проф. д.с.н. Е. Тодорова)